

DE MARCO AURELIO

Marcus Aurelius, imperator Romanorum, natus Romae die 21 mensis Aprilis anno p. Chr. n. 121, regnavit ab anno 161 usque ad annum 180, quo mortuus est die 17 mensis Martii 180 Vindobonae. Reliquit scripta quae postuma edita et εἰς ἑαυτὸν inscripta sunt; quorum duodecim libris agitur de imperatoriis vita eiusque sententiis, quas propriis rerum hominumque observationibus et libris maxime philosophorum nisus composuit. A Frontone aliisque viris doctis optime litteris iuvenis institutus, postea vir rebus politicis imprimis deditus, non iam tantopere atque adulescens olim artibus liberalibus et philosophia navare poterat operam; et imperator anno 161 factus tot negotiis occupatus erat, ut cotidie veneno frui ad vires corporis excitandas cogeretur; venenum pulvere carnis viperinae pane mixtum princeps in dies edebat, ut Galenus 14, 3-5 narrat; idem medicus medicamenta imperatori parabat, ut exempla afferam κινάμων 14, 64; theriaca quoque utebatur (14, 24-25), quem imperatorium morem cives Romani divites sequebantur; imperatore mortuo ille mos insanissimus esse desiit; febribus porro saepe M. Aurelius laborabat (Galenus 14, 657) quae coma (κῶμα), morbum periculosum, comitabantur. Qua veneni edendi perpetua consuetudine et corporis nervi et mentis linguaeque facultates perquam debilitabantur, ut princeps neque clare neque continuo cogitare posset neque integram sententiam totam dicere; satis lente loquebatur, eiusque vultus in statua Capitolina monstrant perspicue insignia morbi eius, quem coma medici nominare solent; imperator solum magna cum intentione oculos apertos tenere potest. Galenus M. Aurelium probum (χρηστόν) et humanum (φιλόανθρωπον) fuisse iudicat (14, 650). M. vero Aurelius ipse Galenum unicum philosophum aequalium esse existimavit (14, 660), quo quidem de Galeno iudicio ille imperator vir criticus numquam possit haberi. M. Aurelio denique mortuo

multis annis post commentarii εἰς ἑαυτὸν a quodam philosopho in lucem editi sunt, ut equidem arbitror, quia Galenus († circa 200 p. Chr. n.) nusquam eorum mentionem fecit.

Auctor libri in animo semper habebat, «veritatem quaerere, a qua nemo umquam laesus est» (VI 21, 2); unde omnia vera neque simulata esse patet, quae hoc opusculo leguntur. Praeterea his verbis, quae sequuntur, M. Aurelius semetipsum allocutus esse videtur: quamquam te dialecticum et physiologum fore desperas, tamen noli desperare te liberum et verecundum et societatis diligentem et deo obvedientem esse» (VII 67, 3). Ex quo dicto sequitur manifesto imperatorem praeceptis philosophiae moralis observandis potissimum navasse operam et virum philosophiae activae, non contemplativae deditum fuisse. Postremo idem scriptor effatur: «natura mea rationalis (λογική) est et rerum publicarum prorsus particeps (πολιτική); ut Antonino mihi Roma urbs et patria cordi est, ut homini orbis terrarum» (VI 44, 5-6).

Ut ego ipse quam brevissime de imperatoris opusculo iudicem, haec tantum dico: fuit conamen non fortunatum viri ad imperium non bene apti neque nati, mediocris ingenii, aegroti corporis, morem philosophorum imitantis de sua atque aliorum vita cogitare et praecepta argumentaque moralia ad vitam propriam feliciter agendam colligere; denique rudis indigestaque moles Stoica facta est, quae propter rerum varietatem nihilo setius cuivis homini solum partem libri legenti placere potest. Qui modus flores excerpenti, quem M. Aurelius apud Frontonem didicerat, omnes codicum scribas et lectores in tentationem duxit, ut propriis cogitationibus assimilibus breviores dicendi formas imperatoris supplerent vel mutarent; qua ratione tot menda in Aurelii verba irrepserunt, ut maculas cunctas eluere perdifficile semper esse videatur: Ea praecipue usus sum editione, quam Henricus Schenkl (Lipsiae 1913, Teubneriana) confecit; ultro editionem in Anglia factam ab A. S. L. Farquharson (Oxford] 1944) adhibui; ad extremum eius editionis animo grato memini, quam fecit Guilelmus Theiler, professor Bernensis (Helvetiae), in aedibus Artemidos Turici (Zürich 1951), quo libro ad profundius omnino philosophi stoici Romani imperatoris studium adductus sum.

I 3, 1 ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπινοίας γίνεσθαι: hic ἐπίνοια significat consilium vel voluntatem bene consideratam, quae pertinet ad philosophiam

moralem. Auctor non solum abstinet ab actione mala, sed etiam a consilio vel impulsu et instinctu male agendi sese arcet; γίγνεσθαι cum genitivo indicat qualitatem vel facultatem hominis; ἐπινοίας γίγνεσθαι τοιαύτης=tali voluntate vel impulsu affectum esse; ad ἐπίνοιαν cf. Euripid. Phoeniss, 408. Xenoph. Cyropoed. II 3, 19.

I 4, 3 ὅτι εἰς παντοῖα <μαθήματα> δεῖ ἐκτενῶς ἀναλίσκειν. Loco εἰς τὰ τοιαῦτα, quod mutilum videtur esse, scripsi εἰς παντοῖα addens <μαθήματα>, quod plurali antecedenti ἀγαθοῖς διδασκάλοις perquam commodum iudicari potest. Ad παντοῖα referendum est ex illa parte παν- factum esse τὰ et ex reliqua parte -τοια per dittographiam quandam τοιαῦτα ita ut μαθήματα syllaba similiter desinente ac τοιαῦτα ommitteretur.

I 5, 1 μήτε Σκουτάριος. Ter μήτε antecessit; inde patet non ἦ sed μήτε item ante Σκουτάριος ponendum esse; neque enim est inter palmarium et scutarium alternatio; sed exclusio perfecta; quamobrem ἦ admitti nequit.

I 6, 6 ...καὶ Μαρτιανοῦ. Hic Martianus erat aequalis Galeni, cf. opera Galeni 14, 614-619, et 19, 13; ille Martianus non solum artis peritissimus medicae, sed aliarum quoque artium gnarissimus fuit ut ipse Galenus, ita ut iuvenem Marcum Aurelium posset instituere varias disciplinas.

I 7, 8 in fine ...ὕπομνήμασιν, ὧν οἴκοθεν <μοι> μετέδωκεν. Excidit μοι per haplographiam ante μετέδωκεν; (MOI et MET). Iunius Rusticus philosophus Stoicus ex sua bibliotheca (οἴκοθεν) cum aliis tum adulescenti M. Aurelio Epicteti commentarios ad studium praebuit; οἴκοθεν quasi ἀπὸ κοινοῦ usurpatum videtur esse; etenim ad Rusticum pertinet, qui est verbi μετέδωκεν subiectum, et ad Marcum Aurelium (μοι) spectat, qui admodum iuvenis vel potius adulescentulus erat, quae aetas adverbio οἴκοθεν significari potest; cf. Aristoteles, Polit. IV 11, 6 p 1295 b 16.

I 7, 7 ...μὴ ἀρκεῖσθαι ὑπερνοῦντα ὀλοσχερῶς μηδὲ τοῖς παραλαλοῦσι ταχέως συγκατατίθεσθαι. Prior vox participii corrigenda erat ex περινοῦντα; scriba enim ὑπερ et περι prave mutavit, et alius postea librarius pro recto παραλαλοῦσι iterum περι- (ioco illius παρα) artificiosae cuiusdam anaphorae causa perperam scripsit in utroque contra participio praepositio praefixa falso adhibita est. ὑπερνοέω quadrat ad ὀλοσχερῶς et παραλαλέω quod «falsa dicere» significat, convenit ad ταχέως; nam ex celeritate dicendi crebrius multa falsa existunt.

I 9, 6 τὸ ἀνεκτικὸν τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὸ ἀθεώρητον <τῶν> οἰομένων. Articulus τῶν ad οἰομένων apponendus est, quippe qui per haplographiam post -τον (in ἀθεώρητον) omitteretur; praeterea correspondent vocabula articulis pariter ornata ἰδιωτῶν et οἰομένων.

I 9, 8 τὸ ἀναλυτικῶς καὶ ὁδῶ ἐξευρετικὸν τε καὶ τακτικόν... Non καταλήφει neque καταληπτικῶς ἐξενρίσκεται δόγμα, sed modo resolutorio scientiae syllogismi doctrina obtinetur; καταλήφεις enim nihil nisi simplex apprehensio sensitiva est; ἀνάλυσις autem iudicium est, quo cum alio iudicio nova sententia efficitur; librariolus sponte sua ἀνα cum κατα confundit, λυτ cum ληπτ deinde permutavit.

I 10, 2 ἢ σόλοικον ἢ ἀπηχῆς τι. Sic illud τι post ἀπηχῆς collocandum est, ut hiatus evitetur.

I 12 παλὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ Πλατωνικοῦ... ille Alexander erat non solum Platonicus, sed etiam Peripateticus utriusque scholae doctrinam in una ipsius persona illo tempore syncretismi coniungens. Galenus 14, 627 et 2, 218 eum commemorat.

I 14, 1 παρὰ Σευήρου τὸ φιλόκαλον καὶ φιλάληθες καὶ φιλοδίκαιον. Severus fuit philosophus Peripateticus et hoc loco tres virtutes docuisse videtur; φιλόκαλον melius quadrat ad consequentes virtutes: ἀληθῆς et δίκαιον quam οἰκεῖον; propterea φιλόκαλον praetuli; cf, Aristoteles, de virtutibus 5 p 1250 b 34 τῇ ἀρετῇ ἀκολουθεῖ τὸ φιλόκαλον εἶναι. Recto nomine Severus in Verus iniuria mutato, etiam φιλόκαλον in φιλοίκειον depravatum est.

I 14, 3 ... τὸ ἐμμελές καὶ ὁμότονον ἐν τῇ τιμῇ τῆς φιλοσοφίας. Illud ἐμμελές ex eadem musica sumptum est atque ὁμότονον; cogitatum morale significat ἐμμελές sic ortum est, ut relinqueretur ΑΜΕΛΕC; periit syllaba igitur ΕΛ. Recte autem se habet ἐμμελές, ut ex Demetrio de elocutione 297 elucet: ἠθικῶς καὶ ἐμμελῶς; cf. Plutarch. de Stoic. repugn. 11 p 1037 E.

I 16, 26 οὐκ ἐν ἀωρία λούστης. Scripsit ἀωρία, etenim ultima syllaba α per haplographiam ante λου (=Λ; olim ergo ΑΛ) periit.

I 17, 1 οἰκείους, <ἀγαθοὺς> συγγενεῖς, φίλους σχεδὸν ἅπαντας σχεῖν. Etiam ante συγγενεῖς addendum placet <ἀγαθοὺς>; in ultima parte σχεδὸν positum est figura ἀπὸ κοινοῦ ad φίλους et ad ἅπαντας pertinens.

I 17, 22 ἀποκαθίσαι ἐπὶ τοῦ συγκρίσεις γράφειν ἢ συλλογισμοὺς ἀνακύειν. Ad συγκρίσεις e traditis litteris συγγραφεῖς recuperandas emolumento sunt Aristotelis topica I 5, 10 p 102 b 15 et topica III 4 p 119 a 1-11, unde manifestum fit etiam de comparationibus logicis scribi

potuisse. Error librarii συγγραφείς pro vera lectione συγκρίσεις γράφειν quomodo sit exortus, facile ad perspicendum est.

II 2, 2 μηκέτι σπῶ οὐδέ <δί>δοται. Pro οὐ δέδοται ita: οὐδέ δίδοται scribendum est; ne permittitur quidem libris studere; syllaba δι- per haplographiam post -δε interiit.

II 2, 3 θέασαι δὲ καὶ τὸ πνευμάτιον, ὁποῖόν τί ἐστιν. Sic iterum scribendum est πνευμάτιον ut in principio eiusdem capituli καὶ πνευμάτιον; forma enim in -τιον desinens peiorativa quidem est; eadem vox in loco 2, 3 depravata est per haplographiam ante ὁποῖον (id est: ON ante OII).

II 3, 3 ἀλλὰ ἴλεως ἀπέλθης καὶ... Pro ἀληθῶς scribatur ἀπέλθης ut II 11, 2 ἀπελθεῖν decedere; ἀληθῶς prorsus superfluum videtur.

II 11, 6 συμβαίνει <τῶν> ἀνθρώπων. Articulo τῶν usus est ad hiatus vitandum, etiam propter articulos τοῖς τε ἀγαθοῖς καὶ τοῖς κακοῖς.

III 3, 4 ὕδατος... πληρωθεὶς βολβίτῳ <τε> κατακεχρισμένος... ambo participia copula τε inter se coniungunt; τε post —τῳ (βολβίτῳ) per haplographiam omissum est.

III 3, 5 Δημόκριτον δὲ οἱ φθεῖρες, Σωκράτην δὲ ἄλλοι θῆρες ἀπέκτειναν. Socratem non iam φθεῖρες necaverunt, qui οἱ φθεῖρες ad unum omnes Democrito interficiendo aderant, praeter quos nullus iam φθεῖρ existebat; propterea ἄλλοι θῆρες (=animalia) Socratem occiderunt; isti θῆρες erant adversarii Athenienses, qui tamquam bestiae Socratem debebant; εἰ et ἡ eadem ratione pronuntiabatur, unde bis φθεῖρες iniuria scriptum est.

III 6, 1 κρεῖττόν <τι> εὐρίσκεις... supplendum est τι, quod recte postea in forma κρεῖσσόν τι recurrit.

III 9, 1 ἐν ταύτῃ γε πᾶν. Non τὸ πᾶν scribere licet, cum τὸ πᾶν mundum significet; solummodo πᾶν sine articulo conceditur ut II 15 initio πᾶν ὑπόληψις. Pro τὸ ante πᾶν ponendum est γε = «quidem» vel «certe»; το et γε facillimo errore inter se mutantur.

III 9, 2 τὴν πρὸς <τούς> ἀνθρώπους οἰκείωσιν καὶ τὴν τοῖς θεοῖς ἀκολουθίαν. Articulus post πρὸς addendus est, quia per haplographiam (προς - τους) excidit et correspondens τοῖς θεοῖς flagitatur.

III 12, 1 τῇ παρουσίᾳ κατὰ φύσιν ἐναργεία..., non ἐνεργεία; nam ἐναργεία quadrat ad sequens ἀληθεία; realitas evidens est ἐνάργεια.

III 12, 1 in fine ἐναργεία καὶ τῇ, ὧν λέγεις καὶ φθέγγῃ, θεωρητικῇ ἀληθεία... adiectivum ad ἀληθεία pertinens est θεωρητικῇ pro multila

voce codicis ἡρωικῆ; veritas (ἀλήθεια) observat ea, quae dicuntur; itaque θεωρητικῆ (observans) ἀλήθεια nominatur.

III 13 πρὸς τὸ τὰ θεῖα καὶ <τὰ> ἀνθρώπινα... Si θεῖα articulo afficitur, ἀνθρώπινα quoque articulo eget. Idem exemplum duobus articulis ornatum occurrit iam III 1, 1 εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἀνθρωπείων.

IV 8 ὁ χεῖρω αὐτὸν ἑαυτοῦ <τὸν> ἄνθρωπον οὐ ποιεῖ... Articulus τὸν anteponendus est propter locutionem ordinariam αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, deinde ob formam τὸν βίον, postremo quia per haplographiam post ἑαυτοῦ articulus τὸν interiit.

IV 12, 1 ἐπ' ὠφελείᾳ <τῶν> ἀνθρώπων... Per negligentiam librarii tam saepe articulus perperam in libro Marci Aurelii periit.

IV 18 δίκαιον ἦ καὶ ὄσιον ἦ καλοκάγαθόν. Enumerantur adiectiva ethica; mutilum illud κατατον nihil aliud erat nisi καλον una cum ἀγαθόν debet esse καλοκάγαθόν.

IV 26, 6 νῆφε ἀνειμένως. Adverbium adhibendum est, ut scribit iam Aristoteles ἀνειμένως ζῆν. Eth. Nicom. III 7 p 1114 a 5 et ἀνειμένως ὀργισθῆναι. Eth. Nicom. II 4 p 1105 b 27.

IV 27, 1 συμπεφορημένος, ἀλλὰ μὴν κόσμος. Particulae codicis μὲν ἀλλὰ transponendae sunt et ἀλλὰ μὴν ut iunctura affirmativa intelligatur oportet.

IV 29, 2 φυγὰς ὁ φεύγων τὸν πολιτικὸν λόγον. Falso codex λόγον praebet; sententia fit de exule, qui societatem politicam patriamque relinquit; haec societas est λόχος. Cf. Aristoteles Politica V 8 p 1309 a 12 et Xenophon, Hieron IX, 5.

IV 29, 2 τυφλὸς ὁ καταμύων τῷ ἐντέρῳ ὄμματι. Agitur de nervo oculi interno, quo relaxato caecitas fieri potest; quamquam τὸ ἔντερον adhiberi solet ad internam corporis partem, tamen ex hoc vocabulo ἔντερος=internus fieri potest; cf. etiam Thesaurus linguae Latinae enteron; si ἐντέρῳ ὄμματι non conceditur, ἐντοτέρῳ ὄμματι conceditur, ἐντοτέρῳ ὄμματι scribendum erit.

IV 32, 1 ὑπατείας <ἦ> βασιλείας ἐπιθυμοῦντας. Particula ἦ disiunctiva addi necesse est, quam scriba in enumeratione tot rerum tam longa atque dissoluta oblitus est.

IV 32, 3 τὰς ἄλλας ἐπιγραφὰς <ἄλλων> χρόνων καὶ ὅλων ἐθνῶν. Ad illud χρόνων attributum accedere opus est; neque enim χρόνων nudum adiectivo post descriptionem duarum aetatum Vespasiani et Traiani imperatorum stare potest; propterea saltem <ἄλλων> addidi.

IV 43 ποταμὸς προπετής scribendum est; adiectivum προπετής recte se hoc loco habet pro τις, quod in codice legitur τις est ultima syllaba vocis προπετής; huic adiectivo προπετής correspondet βίαιον in illa compositione sequente ῥεῦμα βίαιον.

IV 43 in fine ἄλλο παραφέρεται, ἄλλο δὲ ἐνεχθήσεται. Post prius ἄλλο aliud ἄλλο exspectandum est, quod scriba litteris το mutilate reddidit. Falsum esset τὸ exarare; nam τὸ significaret certam et distinctam rem; verum postulatur aliquid non distinctum, sed indefinitum.

IV 44 καὶ <ἦ> ὀπώρα ἐν τῷ θέρει. Articulus abesse non debet, quia membrum sententiae praecedens iisdem articulis ac sequens illud (ἦ ὀπώρα) constructum est.

IV 46, 1 γῆς θάνατος... ὕδατος θάνατος... ἀέρος <θάνατος>. Si bis elementorum terrae et aquae interitus voce θάνατος exprimitur, etiam tertius interitus elementi aeris eadem voce θάνατος potest indicari.

IV 46, 1 Tota linea in enumeratione interituum elementorum ita excidit ἀέρος <θάνατος> πῦρ <γενέσθαι καὶ πυρὸς θάνατος γῆν γενέσθαι> καὶ ἔμπαλιν.

IV 48, 3 τὰ γὰρ ὅλα scribatur necesse est; codex enim exhibet ὅλα; ideo τὸ in τὰ mutandum est; nam ut plurale σύμπαντα significat «omnino», ita τὰ ὅλα quoque plurale potest valere «omnino». σύμπαντα Plato Leges III p 679 E.

IV 51, 1 ἔτι τὴν σύντομον <ὁδὸν> αἰεὶ τρέχει. Pro illo ἐπὶ scripsi ἔτι particulam enumerantem (=porro); addidi <ὁδὸν> quod per haplographiam excidit et quod nomen necessarium ad sequens σύντομος adhibeatur oportet.

IV 51, 2 πρόθεσις κόπων καὶ πορείας. Pro στρατείας scripsi πορείας; nam librarius vocabula militaria sua sponte imperatoris Marci Aurelii rationem habens adhibere maluit.

V 1, 1 ὀρθρου δταν δυσκόλως ἐξεγείρη... Propter sequens δυσκολαίνο etiam in principio δυσκόλως exarandum est; cf XI 16, 3 δύσκολον; proponitur huit δυσκόλως in V 2 εὐκολον.

V 1, 6.. συγκατατήκονται τοῖς κατ' αὐτὰς (scil. τέχνας) ἔργοις ἀκοίμητοι καὶ ἄσιτοι. Non de lavando corpore, sed de quiescendo agitur, ideoque ἄλομοι falso per haplographiam scriptum est pro ἀκοίμητοι; cf. V 1, 7 οὔτε φαγεῖν οὔτε κοιμηθῆναι.

V 2 φαντασίαν ἦτοι ὀχληρὰν ἢ ἀνοίκειον. Per ἦτοι particulae disiunc-

tivae prius membrum (ἤτοι-ῆ) recuperatur contra τήν, quod in codice legitur.

V 6, 3 ποιήσας scribere oportet quia nomina duo masculina praesentant feminino generi (ἵππος et κύων ante μέλισσα); praeterea haec tria nomina sub voce θήρ (mascul.) comprehendi possunt.

V 6, 4 ἀνθρώπους δ' εὖ ποιήσασα οὐκ ἐπιβοᾶται. Scribatur necesse est ἀνθρώπους ex falsa codicis scriptura ἄνθρωπος; apis enim mel fabricans hominibus omnibus, non solum alicui homini beneficium parat.

V 7, 1 εὐχὴ <τῶν> Ἀθηναίων est supplicatio omnium Atheniensium, idcirco articulus τῶν adesse debet.

V 7, 1 ὕσον... κατὰ τῆς ἀρούρας τῆς Ἀθηνῶν. Urbs nominatur ipsa tamquam pars pro tota Attica. Ἀθῆναι hoc loco stat pro Ἀττικῇ, ut apud Herodotum IX 17; accedit quod ἄρουρα est vox poetica, ad quam forma Ἀθηνῶν concinnius copulatur; iteratio vocis «Athenensium» per librarii socordiam facta est.

V 7, 1 in fine Ἀθηνῶν καὶ τῷ πεδίῳ. Dativus commodi primo scriptus erat, unde illud τῶν (ex τῶι) πεδίων peius evasit. Illa supplicatio cantu rhythmico forsitan cantata sit, ut postremo hanc formam proponere conemur: ὕσον, ὕσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῆς Ἀθηνῶν τῷ τε πεδίῳ. Praeterea ad librum revoco quem Wilamowitz sic inscripsit «Aristoteles und Athen», ubi Marci hunc Aurelii locum (cf index) in τοῦ πεδίου non prorsus recte mutavit.

V 7, 2 in fine ἀπλῶς καὶ εὐθέρως. Noli ἐλευθέρως ponere; sed quoniam de tempore aestatis agitur, θέρος commemorari necessarium est; est adiectivum εὐθέρος aptum ad hunc locum, adverbio εὐθέρως optime hic uti possumus; cf Pollux V 108.

V 8, 12 τῆς εὐοδίας τε καὶ <τῆς> συντελείας; articulus τῆς post καὶ supplendus est, quod nomen συντέλεια novam rem ad antecedens εὐοδία addit et quod sequens illud συμμονῆς articulo instructum est.

V 9, 3 μέμνησο δέ, ὅτι <ῆ> φιλοσοφία...; articulus valde necessarius ῆ post ὅτι excidit partim propter haplographiam et similitudinem scripturae τι cum η, partim propter eandem pronuntiationem litterarum τι et η; non agitur de aliqua philosophia e multitudine diversarum philosophiarum sumpta, sed de philosophia certa atque generalis.

V 10, 7 ὁ ἀναγκάσων <με> ad participium ἀναγκάσων obiectum postulatur <με> et accusativus, qui ad antecedens τὸν ἐμὸν θεόν pertinet.

V 11 ἐπανερωτᾶν ἑμαυτὸν. Hoc modo pronomen reflexivum scribatur, non ἑαυτὸν; littera μ ante AY per haplographiam omissa est; recte autem in versu antegresso τῇ ἑμαυτοῦ φυγῇ illud pronomen legitur, quod statim eadem forma repetendum est.

V 19 οἶων ἄν χρημάτων καταξιώσῃ ἑαυτήν, τοιαῦτα ποιεῖται προσφύεστατα. Ultima sententia clara atque perspicua emendationibus meis fit; κριμάτων falsum est, pro quo χρημάτων scripsi; qua voce πράγματα in principio capitis 19 repetuntur; ποιεῖται forma medialis ad animam (subiectum) refertur; προσφύεστατα (scil. χρήματα) sunt maxime naturae animae coniuncta. Cf Aristoteles de plantis II 6 p 826 b 3; de anima ut superiore facultate quoad intellectum. Cf Aristoteles de anima III 4 p 429 a 10; III 5 p 430 a 14.

V 23, 2 τοῦ τε παρωχηκότος καὶ <τοῦ> μέλλοντος. Articulum addidi ob eam causam, quod τὸ μέλλον (tempus futurum) plane differt a tempore praeterito.

V 24 suspicor scriptum quondam esse οὐ βραχύτατον superlativum, ut antecedens ὀλίγιστον, non autem βραχὺ quod nunc codicibus exhibetur.

V 31, 3 post πόσα, πόσων, πόσα etiam εἰς πόσους δὲ ἀγνώμονας. non εἰς ὄσους δὲ... scriptum esse verisimile est.

V 33, 4 Potius ξένον expectandum quam κενόν codicis in illa sententia τὸ δὲ εὐδοκίμειν παρὰ τούτοις ξένον; istud adiectivum ξένον significat aliquid ignotum vel alienum; in eodem capite 33, 2 πολυτίμητα sunt res, quae plurimi aestimantur, κενὰ iure nominatae, quia valore cassae sunt; sed εὐδοκίμειν non est res, sed honor et auctoritas, quae non iam inveniuntur, ergo ξένον est.

V 34, 1 δύνασαι ἀεὶ εὐπορεῖν, εἴτε καὶ εὐ λέγειν, εἴτε καὶ ὁδῶ ὑπολαμβάνειν, <εἴτε> καὶ <καλῶς> πράσσειν. In hoc uno enuntiato plura corrigenda sunt: primum εὐπορεῖν scripsi (pro illo codicis εὐροεῖν); quod verbum eleganter et scite ad Marci Aurelii filium Commodum (=εὐπορος) admonet; haec εὐπορία tribus actionibus servatur:

- 1 . εὐ λέγειν (pro codicis scriptura εὐδειν) ad loquelam spectat.
2. ὁδῶ ὑπολαμβάνειν ad cogitationem et ratiocinationem pertinet.
3. καλῶς addidi ad πράσσειν, quod ad actionem et voluntatem quadrat; ad καλῶς cf. IV 2 4, 2; ita omnes actiones adverbis exornantur; praeterea semper εἴτε scripsi pro εἴγε; nam εἴτε est explicatio ad εὐπορεῖν verbum; denique in ultima tertia parte <εἴτε> supplevi, quod post εἰν per haplographiam periit.

V 36, 4 ἀγαθαὶ ῥοπαὶ φυγῆς, ἀγαθαὶ ἀφορμαί... In his verbis codicis scripturam τροπαὶ in ῥοπαὶ correxi; ῥοπαὶ sunt inclinationes animi; τροπαὶ contra ad geographiam pertinent; ad ῥοπή cf. Aristoteles Ethic. Nicom. X 1 p 1172 a 23. Praeterea scripsi ἀφορμαί, quae sunt aversiones animi, ut Stoici docent; cf. Plutarchus: de Stoicorum repugnantibus 11 p 1037 F; ῥοπή est pars positiva, ἀφορμή pars negativa animi.

VI 13, 1 ὅτι <μὲν> οὗτος νεκρὸς ἰχθύος, οὗτος δὲ νεκρὸς ὄρνιθος ... Videtur olim parallelismus duorum membrorum affuisse, ita ut μὲν adderem et νεκρὸς illud prius scriptum ante ἰχθύος ponerem. Addere aequum est ad vinum Falernum, quod ὁ Φάλερνος VI 13, 1 occurrit, illud vinum propter qualitatem optimam ubique terrarum venisse, ut testatur Galenus 14, 77.

VI 13, 5 ὄρα γούνη; ὅτι Κράτης περὶ... λέγει; non coniunctio, sed quaestio indirecta etiam hoc modo composite ὅτι hic scribenda est.

VI 16, 4 ἐφ' ὃ καὶ <αἱ> ἐπιμέλειαι ἄγουσι καὶ αἱ τέχναι. Articulus αἱ post καὶ per haplographiam periit, qui aequae atque postea ante τέχναι ponendus est.

VI 17, 2 ἀλλὰ θεϊότερόν ἐστι ... motus virtutis aliquid divinius est; quia duo praedicata adesse debent, non τι, sed ἐστι scribatur.

VI 19 εἰ τι ἀνθρώπων δυνατόν καὶ ἐφικτόν, τοῦτο καὶ σεαυτῷ ἐφικτόν νόμιζε. Non de proprio (οἰκεῖον) agitur, sed de possibili (δυνατόν) et de ea re, quam asequi potest (ἐφικτόν); propterea etiam in ea parte, ubi δυνατόν commemoratur, illud ἐφικτόν (pro falso οἰκεῖον) ponendum est, quia οἰκεῖον ex recto ἐφικτόν mutila forma facta est.

VI 26, 2 ἐὰν ὀργίζεται. Subiectum huius verbi est τις ex VI 26, 1 initio; singularis igitur, non vero pluralis ὀργίζονται codicis scribi debet.

VI 30, 3 οἷόν σε ἠθέλησε ποιῆσαι <ἡ> φιλοσοφία. Articulus ἡ propter eandem fere pronuntiationem syllabae finalis -αι (ποιῆσαι) periit.

VI 30, 5 πάντως Ἀντωνίνου μαθητής. Omnino vel prorsus significat πάντως, quod hic se recte habet; πάντα ὡς falsum est, quoniam intellegi nequit; πάντως autem μαθητής optime verbis sequentibus explicatur.

VI 35, 2 ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ὁ ἰατρός... haec verba spectant ad Galeni patrem, qui ἀρχιτέκτων erat, et ad Galenum ipsum medicum.

VI 36, 1 <ὁ> Ἄθως vel simpliciter Ἄθως scribatur propter articulos antecedentes ἡ Ἀσία et ἡ Εὐρώπη.

VI 38, 1 καὶ <τὴν> σχέσιν articulum addo propter antecedens illud τὴν ἐπισύνδεσιν.

VI 38, 2 in fine καὶ γὰρ ἀλλήλων ἐξῆς ἐστὶ ταῦτα... Hac sententia complexus rerum omnium repetitur; pro falso singulari τοῦτο solum plurale ταῦτα (=πάντα τὰ ἐν κόσμῳ) ponendum est; praeterea non ἄλλω, sed ἀλλήλων scribatur oportet; ἄλλω est tantum mutilatio rectae formae ἀλλήλων, qui genitivus dependet ab ἐξῆς.

VI 45, 3 κοινότερον δὲ νῦν τὸ συμφέρον <ἤπερ> ἐπὶ τῶν μερῶν λαμβανέσθω. «Utile» hoc loco generalius (et universalius) quam in partibus (=particularius et specialius) accipiendum est; opponuntur hic κοινότερον et ἐπὶ τῶν μερῶν (non μέσων); totum et partes (ὅλον et μέρη) inter se comparantur, vox autem τὰ μέσα ad ethicam, τὰ μέρη ad metaphysicam pertinet.

VI 47, 3 δεινοὶ ῥήτορες <Δημοσθένης, Αἰσχίνης, Λυσίας>, τοσοῦτοι δὲ... Nomina rhetorum excidisse videntur; ad Demosthenem cf. Fronto (ed. Haines, Loeb Classical Library) I 128; ad philosophos Fronto II 48.

VI 47, 3 initio ἐκεῖ ἤδη μεταβαλεῖν... non δὴ, sed ἤδη scribendum est, quia ἤδη gradationem quandam significat.

VI 50, 1 πράττε δὲ καὶ ἀκόντων <αὐτῶν>. Necesse est addi αὐτῶν, quod per haplographiam post ἀκόντων periit; ex antecedente illo αὐτοῦς repeti oportet αὐτῶν atque scribi, non solum subintellegi.

VII 10 πᾶν <τὸ> αἷτιον eadem ratione articulo ornandum est atque antea πᾶν τὸ ἔνυλον legitur.

VII 32 περὶ θανάτου <ἦτοι διάλυσις> ἢ σκεδασμός. Ad vocem διάλυσις. Cf. II 17, 5. IV 21, 2. VII 50, 2. IX 32. XI 20, 3. XII 36, 4. Haec vox post θανάτου <ἦτοι διάλυσις> addenda est, quia alterum quoque membrum sequens continet disiunctionem ἦτοι - ἦ et quia ante ἦ σκεδασμός deest prior particula ἦτοι; significat διάλυσις dissolutionem, mortem.

VII 34, 1 post οἶαι deest participium quod sic suppleo: οἶαί <τινες οὔσαι> καὶ οἶα.

VII 36 βασιλικόν <ἐστὶν> εὖ μὲν πράττειν, κακῶς δὲ ἀκούειν. Cf. VII, 71 γελοῖόν ἐστι... Sententiae βασιλικόν... valde mutilatum erat initium.

VII 63, 1 στέρεται <τῆς> ἀληθείας. Articulus ponendus est, quia certa de veritate, non de aliqua incerta agitur. Praeterea hiatus evitatur.

VII 64, 2 ἐάν... μνημονεύης καὶ μηδέν προσδοξάζης. *Necesse est scribere μηδέν pro illo μή codicis; μηδέν est obiectum verbi προσδοξάζω.*

VIII 3, 2 ἐκεῖ δέ, ποίων ὑπόνοιο... ut πόσων sequitur, ita ποίων, non οἶων antea scribendum est.

VIII 8 <τὰς ἐκ τῶν συγγραμμάτων ἐκλογάς> ἀναγινώσκειν οὐκ ἔξεστιν. Obiectum verbi «legere» periit, quod ex libro III 14 ad suppleendam lacunam sumpsit. M. Aurelius vult dicere sibi tempus ad excerpta legenda non esse, sed ad affectus animi sedandos tempus adesse.

VII 19, 2 πρὸς τί; <πρὸς> τὸ ἤδεσθαι; alterum πρὸς per haplographiam quandam excidit.

VIII 46, 2 οὐδέν γὰρ ἀφόρητον ...Negatio οὐ simplex non videtur sufficere ad ἀφόρητον; propterea οὐδέν scripsi, quod melius est quam τι alicubi addere. Pronomine οὐδέν «dictum de nullō» et sententia gnomica introducitur.

VIII 47, 3 ὁμῶς δέ καὶ ...adverbium significat «eodem modo» cf. *Lexicon Homericum* ed. H. Ebeling s. v. ὁμῶς.

VIII 48, 3 οὐδέν γὰρ ὀχυρώτερον ἔχει ἄνθρωπος; spiritu aspero ἄνθρωπος pro ὁ ἄνθρωπος scripsi.

VIII 49, 3 βλέπω <τοῦτο>; id pronomine addendum est ut antea scriptum est ἡγγελεται τοῦτο. Hoc pronomine sententia ipsa antecedens brevissime comprehenditur.

VIII 54, 1 συμπνεῖν τῷ περιέχοντι <πάντα> ἀέρι. Ut dicitur ibidem postea τῷ περιέχοντι πάντα νοερῶ, ita idem de aëre enuntiari potest, ergo scribatur τῷ περιέχοντι πάντα ἀέρι.

VIII 58, 2 εἴτε οὐκέτι αἰσθησιν <σχῆση>, οὐ δὲ κακοῦ τινος αἰσθήσῃ. *Necesse est addere verbum ad αἰσθησιν; neque enim ex antecedente φοβεῖσθαι ulla forma verbi ad αἰσθησιν potest recuperari; propterea ad sequens αἰσθησιν κτήση respiciens formam similiter desidentem σχῆση praetuli.*

VIII 59 ἦτοι δίδασκε οὖν <αὐτοῦς> ἦ φέρε Primum ἦτα contra ἦ codicis supplevi, quia τοι ante δί- per haplographiam excidisse videtur; deinde <αὐτοῦς> addidi, quod pronomine necessario ad δίδασκε postulatur.

VIII 60 in fine φέρεται κατ' εὐθὺ οὐδέν ἦττον καὶ <φέρεται> ἐπὶ τὸ προχείμενον. Verbum φέρεται bis ponitur, posterum a me positum est propter gravitatem motus mentis.

IX 2, 3 καὶ οὕτω σε οὐδὲ ἡ πείρα πείθει. Pro οὕτω σε conieci οὕτω σε, quod significat «te in hac consuetudine versantem».

IX 2, 3 ἡ πείρα πείθει φεύγειν. Pro φεύγειν scripsi φυγεῖν; est actio incipiens, quae hic significat: fugae se mandare, sed nondum in fuga esse.

IX 2, 4 <τοιοῦτος> λοιμὸς γάρ... illud pronomem addendum opinor esse, quia non de vera peste agitur, sed de metaphora quadam.

IX 5 οὐ μόνον ὁ ποιῶν <κακόν> τι. Ex capitulo antegresso (IX 4) κακόν etiam in IX 5 ponendum esse cognoscitur.

IX 9, 2 τὸ ἀερῶδες <πάν> ὁμοίως. Ut antea γεῶδες et ὑγρὸν (pronomem) numerali πᾶν instruuntur, ita ad ἀερῶδες idem πᾶν accedere debet.

IX 9, 4 πᾶν τὸ <τῆς> κοινῆς νοερᾶς φύσεως. Articulus indicat solum unam naturam intellectivam (νοερᾶς) existere.

IX 16 οὐκ ἐν πείσει, ἀλλ' <ἐν> ἐνεργείᾳ; sic iam ante me Menagius addidit ἐν per haplographiam omissum; sed etiam in fine iterum eodem modo scribendum est <ἐν> ἐνεργείᾳ propter antecedens ἐν πείσει.

IX 16 τὸ τοῦ λογικοῦ πολιτικοῦ <τε> ζώου. Necesse est λογικοῦ et πολιτικοῦ copulare per voculam τε, quae per haplographiam quandam excidit.

IX 19 in fine καὶ <ὁ> κόσμος ἐξ ὅλου. Idem est atque ὅλος ὁ κόσμος qui certus mundus est, non tamen incertus neque indefinitus.

IX 20 τὸ ἄλλου ἀμάρτημα ἐκείνῳ δεῖ καταλιπεῖν. Pronomine ἐκείνῳ ad ἄλλου id est eandem personam vitii alluditur, cum ἐκεῖ capi nequeat.

IX 21, 1 ὀρμῆς <σβέσις> impulsus extinctio ad σβέσις, cf. V 33, 5. VII 32; praeterea σβεννύναι, cf. index editionis Henrici Schenkl.

IX 21, 2 μεταβολή <οἶον> θάνατος. Ut in prima parte huius capituli legitur οἶον θάνατος, ita hoc loco comparatio quaedam adest.

IX 22, 2 συγγενές <τῷ σεαυτοῦ>. Solum συγγενές positum omnino non intellegitur; at si τῷ σεαυτοῦ (scil. ἡγεμονικῷ) additur, comparatio intellectus alterius hominis cum tuo intellectu atque cognatio quaedam potest concipi.

IX 28, 4 πάντας ἡμᾶς <ἡ> γῆ καλύψει Non aliqua terra, sed haec nostra nos omnes abdet.

IX 29 χειμάρρους ἡ τῶν ὄλων μανία. Non αἰτία, sed μανία recte hoc loco dicitur motus, quo omnia feruntur; est vortex torrentium fluminum, qui μανία appellari potest. Aeschylus fr. 280 commemorat πλεχτάνη χειμάρρους.

IX 42, 9 σὺ γὰρ καὶ ἀφορμὰς ἐκ τοῦ γόνου εἶχες... E natura: id est ἐκ τοῦ γόνου, non λόγου, quae forma codicis mutilata est; facile erat librario qui scite, tamen iniuria ac praevare verbum philosophicum λόγου voluit adhibere, litteras permutare lectoresque frustrare.

X 9, 1 λιμός, πόλεμος, πτοία... Non μῖμος, quod perperam codex exhibet, sed λιμός scribatur necesse est; nam M (My) ortum est duplo Lambda (ΛΛ) posito; ad λιμός cf. Homerus Od. 12, 342. Ovid. met. 8, 804 sq. Galenus 9, 388 πάνδημος λιμός. Basilius PG 31, 304-328 Migne.

X 21, 1 ἐρᾶ μὲν ὄμβρου <ῆ> γαῖα articulus ut in posteris nominibus ὁ αἰθήρ et ὁ κόσμος addendus est.

X 21, 1 ἐρᾶ δὲ σέλαος ὁ αἰθήρ. Obiectum amoris deest hoc loco; latet in illo codicis verbo corrupto σεμνός, pro quo σέλαος posui; σέλαος genetivus vocis σέλας (lumen, splendor) ita maiusculis litteris scriptum ΣΕΛΑΟΣ in σεμνός perperam mutatum est ac transpositum inter ὁ et αἰθήρ; primo contra σέλαος ὁ αἰθήρ recte exaratum erat.

X 26, 1 σπέρμα <τις> εἰς μήτραν ἀφείς ἀπεχώρησεν. Subiectum verbi ante εἰς propter haplographiam simillimamque pronuntiationem periit, scilicet τις.

X 31, 1 Commemorantur Euphrates (cf. Galenus 14, 4) et Severus (cf. Galenus 14, 629. 647. 653. 654. 656). Praeterea medici Kriton (cf. Galenus 12, 445. Pauly-Wissowa s. v. Kriton nr. 7) et Xenophon (cf. Galenus 14, 700).

X 32, 2 οὐδὲ γὰρ αἰρεῖ <ὁ> λόγος μή <σε> τοιοῦτον ὄντα. Absentia articuli negligentiae librarii documento est; necesse tamen est articulum praeponere, quia solum unica ratio in homine inest, non vero plures rationes. Praeterea σε adiunxi, quoniam totum capitulum 32 de secunda persona (σύ, σοῦ, σοι, σε) agit.

X 36, 7 ἀλλὰ νῦν διαλύει. Haec verbi forma et *secunda* persona praesentis indicativi medii pro διαλύῃ: sed nunc tu abis (ex hoc mundo, tu solveris e corporis vinculis).

X 36, 7 in fine ἔστιν γὰρ καὶ τοῦτο... id, quod codice traditur ἐν γὰρ, sensu caret; immo ἔστιν pro ἐν scribendum est, quod sine longa demonstratione intellegitur.

X 38, 1 ἐκεῖνο γρηγορία. Pro ρητορία, quod codex exhibet, γρηγορία emendavi; sunt tres gradus vitae: 1. vigilantia. 2. vita ut motus. 3. homo ut culmen praesentiae.

X 38, 2 σκέπαρνος est fascia ad partem corporis violatam ligan-

dam; cf. Galenus 19,138 (in linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatione); praeterea 10,441. 18 A 837; cf. Hippocrates περί ἀγμῶν 29.

XI 1, 3 περιέρχεται τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ περὶ αὐτὸν κενὸν καὶ τὸ ὄχημα αὐτοῦ. Illud, in codice falso σχῆμα scriptum in ὄχημα correxi. Haec sententia tota e Diogene Apolloniate sumpta est, ut arbitror, ob eamque rem novum fragmentum, istius philosophi praesocratici hoc loco tenemus. In collectione fragmentorum praesocraticorum, quam fecit Hermann Diels, vol. II p. 67, 28 scriptum videmus γῆς ὄχημα κενὸν τε οὐδέν ἐστιν τούτου, quae verba apud Hippocratem de flatibus 3 leguntur et ad Diogenem Apolloniatem auctorem redeunt. Marcus Aurelius non raro philosophos arcessivit, qui ante Socratem fuerunt.

XI 1, 4 ἴδιον δὲ <τῆς> λογικῆς ψυχῆς... Articulus τῆς addendum est ut in principio 1, 1 legitur τὰ ἴδια τῆς λογικῆς ψυχῆς.

XI 5 τῶν μὲν περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως... Melius est ponere pluralem τῶν ὅλων quam τοῦ ὅλου; nam XI 13, 4 legitur ἡ τῶν ὅλων φύσις XI 18, 2 φύσις ἡ τὰ ὅλα διοικοῦσα; VI 9 τῆν τῶν ὅλων φύσιν. Pluralis τὰ ὅλα clarius mundum indicat.

XI 18, 1 πρῶτον τίς ἢ πρὸς ἄλλους μοι σχέσις... Pro illo tam obscuro αὐτοῦς, quod mutilatum videtur, ἄλλους collocavi, ut intellectus sententiae manifestior atque magis perspicuus fieret.

XI 26 ἐν τοῖς τῶν Ἐφεσίων <τινός> γράμμασι... His verbis novum fragmentum Heracliti Ephesii recuperatur. Marcus Aurelius complura iam eiusdem Heracliti fragmenta commemorat; cf. editionem maiorem quam fecit Henricus Schenkl (Lipsiae 1913) 196 s. v. Ἡράκλειτος. Illud pronomen τινος per haplographiam quasi effectu retrogrado ex sequenti τῶν παλαιῶν τινος periit; cf. Wilamowitz: Kleine Schrifften V 1 (Berlin 1937) 158 «Basileidai» gens antiqua Heracliti.

XII 1. 5 ὅτε δῆποτε πρὸς ἐξόδῳ γείνη ...Ita γείνη scribo pro γένη; nam tempus praesens postulatur (εἰ = ι).

XII 3, 2 τούτων τὰ μὲν μέχρι τοῦ ...pro illo codicis scripto τὰλλα correxi ut legatur τὰ μὲν haec τὰ μὲν sunt σωματίον et πνευμάτιον.

XII 8 in fine ὅτι πᾶν γὰρ ὑπόληψις. cf. II 15 πᾶν ὑπόληψις; ergo non πάντα, sed πᾶν γὰρ probabilius esse opinatus sum.

XII 10 διαιροῦντα εἰς ὅλην αἰτίον, <τύπον>, ἀναφοράν. Hoc loco agitur de quattuor causis rerum; nominantur tres: ὅλη causa mate-

rials, αἴτιον causa efficiens, ἀναφορά causa finalis; deest causa formalis τύπος, quod per haplographiam post αἴτιον <τύπον> excidit.

XII 17, 2 ἡ γὰρ ὀρμή σου ἔστω εἰς τὸ πρέπον. Illa verba codicis εἰς τὸ πᾶν in εἰς τὸ πρέπον mutavi, ut melius intellegerentur; πρέπον revocat ad Panaetium Stoicum. Cf. Cicero, *orator* 21, 7; *de officiis* I 27, 92.

XII 36, 2 ἡ φύσις ἢ εἰσαγαγοῦσά <σε> pronomen σε post syllabam finalem -σα per haplographiam omissum est.

XII 36, 2 in fine εἰ κωμωδὸν ἀπολύοι τῆς σκηνῆς ὁ παραλαβὼν χορηγός. Choregus locat actorem, non imperator neque praetor locat comoedum; librarius Marcum Aurelium imperatorem esse cognovit; ob eamque rem hoc loco male στρατηγὸν pro χορηγὸν posuit. De χορηγός cf. W. Schmid: *Geschichte d. griech. Literatur*. 1. pars 2. voluminis (München 1937) 53.

EMIL ORTH.